

**РОЗДІЛ VIII. ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ НАД ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНИМ ЗАВДАННЯМ З
КУРСУ «ПСИХОЛОГІЧНА СЛУЖБА В СИСТЕМІ ОСВІТИ» (І.С. Загурська)
8.1.БАЗОВА МЕТОДИКА ДО КУРСУ**

Повна назва та автор	Вихідне джерело	Джерела з описом та прикладами застосування
Метод комплексної експрес-діагностики стану соціально-педагогічної занедбаності дітей Р.В. Овчарової	Овчарова Р.В. <i>Практическая психология в начальной школе.</i> – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – С. 110-117.	Овчарова Р.В. <i>Технологии практического психолога образования: Учебное пособие для студентов вузов и практических работников.</i> – М.: ТЦ «Сфера», 2000. – С. 227-234. Овчарова Р.В. <i>Социально-педагогическая запущенность в детском возрасте.</i> – М.: ТЦ «Сфера», 1996. – 100 с.

Теоретичні засади та історія виникнення методики

Автором методу комплексної експрес-діагностики стану соціально-педагогічної занедбаності дітей є Раїса Вікторівна Овчарова – професор, доктор психологічних наук, завідувачка кафедри Курганського державного університету (Росія).

Розробка методу зумовлена актуальністю проблеми соціальної та педагогічної занедбаності в молодшому шкільному віці. За визначенням Р.В. Овчарової, *соціально-педагогічна занедбаність* – це стан особистості дитини, який проявляється в низькому рівні розвитку властивостей суб'єкта діяльності, спілкування, самосвідомості та концентровано виражається в порушеному «образі Я». Основними ознаками соціальної занедбаності в дитячому віці є низький рівень розвитку соціально-комунікативних якостей особистості, низький рівень соціальної рефлексії та труднощі в оволодінні соціальними ролями. *Педагогічна занедбаність* зумовлена в першу чергу недоліками навчально-виховної роботи, наслідком чого є несформованість дитини як суб'єкта учбово-пізнавальної, ігрової та інших видів діяльності.

На думку авторки, витоки соціально-педагогічної занедбаності варто шукати ще в ранньому дитинстві приблизно з трьохрічного віку. Саме в цьому віці починає розвиватися самосвідомість дитини. Неприятлива ситуація розвитку провокує накопичення ознак занедбаності, які переходять у нове якісне утворення – симптомокомплекси. Спочатку занедбаність проявляється в дезадаптованій поведінці дитини (емоційна неврайованість, тривожність, низький рівень самоконтролю тощо), а потім поширюється і на особистісний рівень.

Сфера застосування

Метод комплексної експрес-діагностики стану соціально-педагогічної занедбаності дітей може використовуватися практичними психологами з метою виявлення причин та розробки ефективних корекційно-розвивальних програм, метою яких є подолання соціальної та педагогічної занедбаності в молодшому шкільному віці. Метод дозволяє визначити наявність чи відсутність стану занедбаності, діагностує основні проблеми в соціальному та особистісному розвитку дитини, які викликані цим станом.

Опис методики

В основу методу покладені незалежні характеристики дитини педагогом і психологом. Метод визначає наявність чи відсутність стану соціально-педагогічної занедбаності та використовується одночасно із спостереженням за дітьми, яке ведуть педагоги і психолог. Додатково вивчаються продукти діяльності дитини (малюнки, зошити з різних навчальних

дисциплін тощо), «історія її поведінки» (на основі бесід з батьками), медична картка.

Необхідний матеріал: бланк для відповідей, список тверджень.

Інструкція для експерта (вчителя чи психолога):

«Уважно прочитайте твердження кожної шкали. Якщо вказане твердження підходить до характеристики дитини, то закресліть відповідний номер цього твердження в бланку для відповідей. Щирість ваших відповідей буде сприяти правильній оцінці ситуації й допоможе дитині подолати наявні труднощі».

Бланк для відповідей

Ім'я та прізвище дитини	
Вік дитини	
Клас	
I – ВСа	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17
II – ВС	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21
III – ВУД	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22
IV – ЗТС	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
ЗТШ	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
V – ВМС	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13
ВМШ	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
Дата заповнення	

Список тверджень

Шкала I – ВСа (властивості самосвідомості)

1. Хоче бути дуже маленькою (дорослою).
2. Вважає себе негарною.
3. Вважає, що має погане здоров'я.
4. Вважає, що фізично менш витривала за інших.
5. Не подобається власне ім'я.
6. Не хоче бути дівчинкою (хлопчиком).
7. Думає, що має мало друзів.
8. Думає, що інші мають більш дружню сім'ю.
9. Їй здається, що вдома вона всім заважає.
10. Їй здається, що вона менш розумна за інших.
11. Вважає себе не дуже здібною.
12. Вважає, що батьки нею незадоволені.
13. Вважає, що їй часто не таланить.
14. Їй здається, що вчителька нею незадоволена.
15. Вважає, що у неї все виходить погано, що нічого не вміє.
16. Думає, що вона погана дитина.
17. Вважає, що вона нікому не потрібна, що її ніхто не любить, і часто говорить про це.

Шкала II – ВС (властивості спілкування)

1. Любить, коли до неї проявляють симпатію.
2. Хоче бути поміченою, але сама не проявляє активності.
3. Рідко просить сторонніх про допомогу та допомагає комусь сама.
4. У неї мало друзів.
5. Рідко підходить до вчителя за власною ініціативою.
6. Дитина часто грає соціальну роль «підлеглого».
7. Має лише одного товариша в колективі (інших дітей ігнорує).

8. Часто скаржиться на дітей.
9. Галасливо себе поводить, коли вчителя немає поряд.
10. Інколи, коли отримує зауваження, навмисно «грає на публіку».
11. Трапляється, що грає роль «клоуна», блазнює.
12. Заважає дітям на уроках, в іграх, насміхається над ними, любить лякати.
13. Рідко реагує на зауваження, поради, не звертає на них уваги.
14. Не розуміє, чому її вчинки не подобаються оточуючим.
15. Надокучає дітям.
16. Має погані стосунки з ровесниками.
17. Виявляє агресивність по відношенню до оточуючих, псує речі та іграшки.
18. Наслідує хуліганські витівки.
19. Поводить себе у колективі ізольовано.
20. Уникає контактів із вчителем.
21. Часто демонструє поведінку, яка несумісна із ситуацією.

Шкала III – ВУД (властивості учбової діяльності)

А. Мотивація навчання

1. Подобається мати шкільне приладдя і бути учнем.
2. У школу ходить тому, що там багато дітей.
3. Особливої зацікавленості до навчання не виявляє.
4. До навчання ставиться байдуже, інколи негативно.
5. Ходить до школи без особливого ентузіазму.
6. Не любить навчатися.
7. Боїться поганих оцінок, тому що за них вдома сварять.
8. Не любить навчатися, тому що рідко отримує похвалу.
9. У школі не подобається, тому що там не люблять поганих учнів.

Б. Учбово-пізнавальна активність

10. Не демонструє підвищеного інтересу до навчання.
11. Особливого інтересу до певних навчальних дисциплін не виявляє.
12. На уроках часто демонструє пасивність.
13. Запитання задає рідко та не намагається відповідати на них.
14. Працює тоді, коли контролює вчитель чи батьки.
15. Домашні завдання рідко виконує самостійно, якщо й виконує, то не дуже якісно.
16. Мало читає.

В. Цілеспрямованість та свідомість навчання

17. З труднощами розуміє навчальні завдання, часто не знає, як їх виконувати.
18. Швидко забуває зміст завдання та запитання.
19. Часто виконує завдання лише за зразком.
20. Із великими труднощами виявляє і виправляє помилки у виконаних завданнях.
21. Не впевнена у правильності своїх дій.
22. Незадоволена результатами власної учбової діяльності.

Шкала IV – ЗТ (загальна тривожність)

ЗТС (сім'я)

1. Часто просить вибачення у батьків або почуває себе винною.
2. Поводить себе безпорадно.
3. Поводить себе незграбно.
4. Почуває себе в сім'ї нікому не потрібною.
5. Занадто залежна від матері.

6. Тримається відсторонено від рідних.
7. Дуже боїться скарж вчителів батькам.
8. Часто обманює батьків.
9. Дуже часто згадує про сім'ю.
10. Часто має поганий настрій.

ЗТШ (школа)

1. Виявляє надмірне бажання постійно вітатися зі вчителем.
2. Занадто дружлюбна по відношенню до вчителя.
3. Часто приносить і показує вчителю різноманітні предмети.
4. Дуже хоче сподобатися вчителю.
5. Постійно потребує допомоги й підтримки.
6. Намагається «отримати монополію» на вчителя.
7. Не може зацікавити собою інших.
8. Легко здається у випадку невдачі.
9. «Грає на публіку», коли отримує зауваження.
10. Ризикує без потреби.
11. Грається виключно з дітьми, які старші або менші за віком.
12. Неадекватно реагує на оцінку з боку оточуючих.

Шкала V – VM (виховний мікросоціум)

VMC (сім'я)

1. Батьки дитини вважають, що покарання формують сильний характер.
2. Батьки вважають, що їх стиль виховання в жодному разі не має змінюватися.
3. Робота батьків пов'язана з відрядженнями.
4. Батьки займають відповідальні посади.
5. Дитина часто пропускає навчальні заняття.
6. Дитина росте неохайною.
7. Дитина «псує нерви» батькам.
8. Батьки схильні скаржитися на відсутність здібностей у дитини.
9. Батьки заздять тим, у кого здібні діти.
10. Батьки вважають, що з дитиною їм не пощастило.
11. Батьки хочуть, щоб їх дитина товаришувала з вихованими дітьми.
12. Батьки схильні уникати зустрічей із вчителем та не розпитувати його про свою дитину.
13. Батькам рідко вдається відвідувати батьківські збори.

VMШ (школа)

1. Дитина викликає у вчителя скоріше співчуття, чим симпатію.
2. На думку вчителя, дитина порівняно з ровесниками має нижчий рівень знань, вмінь та навичок.
3. Вчитель намагається зробити так, щоб неуспішна дитина не підводила колектив.
4. Вчитель вважає, що активність дитини доречна, якщо вона відповідає меті та завданням виховання.
5. Вчитель вважає, що поважати можна ту дитину, яка на це заслуговує.
6. Вчитель впевнений у тому, що діти мають бути вихованими та дисциплінованими.
7. Вчитель вважає, що діти мають йому довіряти та розповідати про свої думки та переживання.
8. Вчитель впевнений, що успіхів можна досягнути, якщо дотримуватися чіткого плану.

9. Вчитель вбачає, що проблеми в розвитку дитини пов'язані передусім з недоліками сімейного виховання.
10. Вчитель впевнений, що в школі навчають лише хорошому.
11. Нерідко батькам буває соромно за свою дитину перед знайомими.
12. Батьки підкреслюють всі недоліки дитини, яких, на їх думку, більше чим позитивних якостей.

Шкала ПД (переваги дитини)

«У довільному порядку дайте відповідь на запитання, представлені у бланку».

Що дитина любить?	
Що дитина вміє?	
Які дитина має бажання?	
Які дитина має особистісні якості?	

Особливості обробки даних та інтерпретації результатів

Кількісний аналіз

Соціально-педагогічна занедбаність діагностується при наявності відмічених експертом тверджень за I, IV, V і однією із шкал, які залишилися (II, III) або за всіма шкалами. Про *легку міру занедбаності* свідчить 10-25% виділених тверджень від загальної кількості тверджень. На *середню міру занедбаності* вказує 25-50% відмічених тверджень. Більше 50% відмічених тверджень свідчить про *високу міру занедбаності*.

Якісний аналіз

Шкала I – Ва (властивості самосвідомості) вказує на рівень розвитку властивостей суб'єкта самосвідомості. Перші чотири твердження свідчать про неприйняття фізичного «Я», 5 та 6 твердження вказують на відсутність ідентифікації з іменем та статтю, 7, 8, 9, 12, 14 твердження характеризують рівень соціальної дезадаптації. Інші твердження свідчать про неадекватну самооцінку та рівень домагань.

Шкала II – ВС (властивості спілкування) визначає рівень сформованості властивостей суб'єкта спілкування. Перші два твердження стосуються потреби дитини у визнанні; твердження 3, 5, 6, 7, 20 характеризують низький рівень комунікативної активності дитини та її незадоволену потребу в спілкуванні. Твердження 4, 8, 16, 19 вказують на низький соціальний статус дитини та її ізолюваність у колективі. Твердження 13, 14, 15, 21 свідчать про соціальну неадекватність дитини, пов'язану з низьким рівнем соціальної рефлексії. Інші твердження демонструють способи захисно-компенсаторної поведінки соціально ізолюваної дитини.

Шкала III – ВУД (властивості учбової діяльності) вказує на рівень розвитку властивостей суб'єкта діяльності. За цією шкалою твердження 1-9 демонструють дисгармонію мотивації навчання; твердження 10-16 свідчать про проблеми в учбово-пізнавальній активності дитини; твердження 17-22 характеризують несформованість цілеспрямованості й усвідомлення змісту та процесу навчання (розвиток рефлексії, внутрішній план дій, довільність психічних процесів).

Шкала IV – ЗТ (загальна тривожність) включає 22 судження, 10 з них характеризують сімейну тривожність дитини – ЗТС; 12 тверджень містять характеристики тривожності дитини в школі – ЗТШ. Чим вищий бал загальної тривожності, тим більше це свідчить про знехтування занедбаної дитини референтними особами, про її соціальну дезадаптацію.

Шкала V – ВМ (виховний мікросоціум) має два варіанта: ВМС – виховний мікросоціум сім'ї (15 тверджень) і ВМШ – виховний мікросоціум школи (10 тверджень). У цих твердженнях віддзеркалюється несприятлива сімейна та шкільна атмосфера, нехтування потребами занедбаної дитини з боку вчителів та батьків; авторитарно-гіперсоціалізований тип ставлення

до дитини, який стримує її активність. Загальна кількість балів за цією шкалою діагностує несприятливість соціально-педагогічної ситуації розвитку дитини.

Додатково вводиться **шкала ПД (переваги дитини)**, яка в опитувальнику не зашифрована. Ця шкала містить чотири питання про дитину, які стосуються її позитивних якостей. Ці питання виявляють обізнаність вчителів і батьків про захоплення дитини, її вміння, бажання. Відсутність відповідей за цією шкалою свідчить про неприйняття, нехтування та незацікавленість дорослих у гармонійному розвитку дитини.

Суперечливі дані можуть уточнитися шляхом безпосереднього спостереження за дитиною. Отримані дані про дитину узагальнюються.

Діагностичні можливості та обмеження

Діагностичні можливості.

- можливість відмежувати на початковому етапі соціально-педагогічну занедбаність від схожих до неї станів, наприклад, вікових криз розвитку;
- групування тверджень у відповідні шкали дозволяє проаналізувати причини соціальної та педагогічної занедбаності, а також визначити її рівень;
- на основі отриманих даних можна побудувати ефективну корекційну програму стану соціально-педагогічної занедбаності;
- існує можливість узагальнення індивідуальних результатів.

Обмеження.

- на результати дослідження може вплинути суб'єктивність оцінних суджень дорослих;
- ефективність застосування методики значною мірою залежить від обізнаності з боку вчителів та батьків індивідуальних особливостей дитини.

8.2. ПРИКЛАД ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО ЗАВДАННЯ З КУРСУ «ПСИХОЛОГІЧНА СЛУЖБА В СИСТЕМІ ОСВІТИ»

Клієнтський запит

Ви працюєте шкільним психологом. До вас звернулася вчителька другого класу. Вона зазначила: «Від початку навчального року минуло близько трьох місяців. В основному діти дотримуються правил поведінки в шкільному колективі: дисципліновано поведуться на уроках та перервах, сприймають та виконують навчальні завдання. Однак з одним учнем маю щоденні проблеми. Микола П. – абсолютно некерована дитина, імпульсивний, на будь-які зауваження чи рекомендації реагує бурхливими негативними емоціями. Така ситуація негативно впливає на інших дітей. Деякі учні навіть починають наслідувати його поведінку!! Що мені робити!?»

Обов'язкова програма при виконанні завдання:

1. Сплануйте та змодельуйте результати дослідження соціально-педагогічної занедбаності дитини.
2. У ході роботи використайте метод комплексної експрес-діагностики стану соціально-педагогічної занедбаності дітей, розроблений Р.В. Овчаровою.
3. Підготуйте діагностичний звіт.
4. Використавши результати проведеного дослідження, продемонструйте консультативну бесіду з вчителькою, у ході якої Ви дасте рекомендації щодо особливостей міжособової взаємодії з дитиною.

ХІД РОБОТИ НАД ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНИМ ЗАВДАННЯМ

I. ЕТАП ПЕРВИННОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

1.7. Категоріально-термінологічне до визначення проблеми, з якою звернулися до психолога

Діалогічне формулювання проблеми

Клієнт. Микола – це щоденні проблеми. Хлопчик міг би дуже гарно навчатися, якби вмів керувати власною поведінкою!

Психолог. Скажіть, будь ласка, що Ви маєте на увазі, коли говорите про відсутність вміння керувати власною поведінкою?

Клієнт. Учень абсолютно некерований, імпульсивний, на будь-які зауваження чи рекомендації реагує бурхливими негативними емоціями... Просто жаж!

Психолог. Таку поведінку Микола демонстрував і в першому класі?

Клієнт. Справа в тому, що Микола перший клас закінчував не в нашій школі.

Психолог. Тобто у Вашому класі хлопчик навчається лише близько трьох місяців?

Клієнт. Так, але я не думаю, що лише зміна шкільного колективу провокує таку поведінку. Інші учні спочатку намагалися з ним потоваришувати. Я також цьому усіляко сприяла...

Психолог. Скажіть, а Ви розмовляли з батьками Миколки щодо проблем у поведінці їх сина?

Клієнт. Та я тільки й роблю, що намагаюся з ними говорити, але мама вважає, що ніяких проблем немає. Вона навіть уникає цих розмов. Говорить, що дома їх син демонструє ідеальну поведінку. Батько ж ніби дослухається до моїх порад... Іншими словами, на мою думку, мати й батько дотримуються різних підходів до виховання Миколи.

Психолог. А Ви не цікавилися в батьків причинами зміни шкільного колективу?

Клієнт. Звичайно, що запитувала. Мати сказала, що до її сина ставилися упереджено, що постійно робили зауваження на порожньому місці. Як на мене, то тут справа далеко не у шкільному оточенні. Мені шкода дитини: хлопчик розумний, але якщо не навчиться відповідно

поводитися, то про розвиток учбових здібностей можна не говорити.

Психолог. Я попередньо можу припустити, що ситуація пов'язана з соціально-педагогічною занедбаністю дитини.

Клієнт. Я приблизно розумію, про що Ви говорите, але можете уточнити зміст цього поняття і як у цьому переконатися?

Психолог. Основними ознаками соціальної занедбаності в дитячому віці є низький рівень розвитку соціально-комунікативних якостей особистості, низький рівень соціальної рефлексії та труднощі в оволодінні соціальними ролями. Педагогічна занедбаність зумовлена в першу чергу недоліками навчально-виховної роботи, наслідком чого є несформованість дитини як суб'єкта учбово-пізнавальної, ігрової та інших видів діяльності.

А переконатися в наявності чи відсутності стану соціально-педагогічної занедбаності можна провівши дослідження з використанням спеціальної діагностичної процедури.

Клієнт. Ну давайте хоч із чогось почнемо! Так тривати просто не може. Інші учні не мають спостерігати зразки такої поведінки, бо вже й так деякі починають наслідувати Миколу! Уявляєте?

Психолог. Роботу можна почати завтра. Я принесу бланки для дослідження, а Ви виступите в ролі експерта.

Клієнт. А що конкретно від мене буде вимагатися?

Психолог. Вам потрібно буде відмітити в бланку для відповідей ті твердження, які, на Вашу думку, характеризують Миколу. Далі, виходячи з отриманих результатів, я визначу наші подальші дії.

Клієнт. Надіюсь, що наша робота буде ефективною та допоможе в першу чергу дитині.

Базові категорії, необхідні для подальшої роботи з проблемою: соціально-педагогічна занедбаність, стиль сімейного виховання, психолого-педагогічна корекція, розвиток довільності поведінки.

1.8. Формування реалістичних очікувань у людини, яка звернулася за допомогою та визначення напрямків практичної роботи психолога

Опис меж компетенції психолога. В описаній ситуації до меж компетенції психолога входить психодіагностична та консультативна робота.

Визначення напрямків практичної роботи

Напрямок практичної роботи	Обґрунтування
Психодіагностична робота	Аналіз особливостей поведінки учня за допомогою методу комплексної експрес-діагностики стану соціально-педагогічної занедбаності дітей Р.В. Овчарової.
Консультативна робота	Консультативна бесіда з вчителем з метою розробки ефективних шляхів міжособової взаємодії з учнем.

Перелік очікуваних результатів

Психолог. Проведена робота має дати такі результати:

- з'ясування індивідуально-психологічних особливостей учня та особливостей виховного впливу сім'ї та школи;
- виявлення труднощів та можливих кризових моментів у розвитку особистості молодшого школяра;
- розробка прийомів ефективної міжособової взаємодії з учнем.

II. ПЛАНОВО-ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП

2.11. Аналіз власного досвіду виконання подібних завдань при вивченні навчальних дисциплін та проходженні практик

Дисципліна	Модуль	Тема	Зміст питань
Вікова психологія	Психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку	Розвиток самосвідомості молодших школярів	Розвиток соціальної рефлексії в молодших школярів. Особливості розвитку самооцінки.
Педагогічна психологія	Психологічні особливості міжособових стосунків у молодшому шкільному віці	Розвиток міжособових стосунків молодших школярів	Психологічний клімат у шкільному колективі. Роль сім'ї та вчителя в гармонійному особистісному розвитку учня. Шляхи оптимізації міжособових стосунків молодших школярів.
Психологічна служба в системі освіти	Особливості роботи психолога в закладах освіти	Специфіка роботи психолога з молодшими школярами	Адаптація дитини до школи та мотивація навчання. Психологічна допомога учням у випадку шкільної дезадаптації. Довільність поведінки в молодшому шкільному віці та методи її розвитку.

2.12. Підбір і аналіз літератури та формулювання припущень про причини виникнення проблеми

Бібліографічний опис джерела	Основні ідеї та тези, що стосуються проблеми
Довідкова література	
Фридман Л.М., Кулагина И.Ю. Психологический справочник учителя. – М.: Изд-во «Совершенство», 1998. – С. 25-36, 277-283.	Особливості саморегуляції молодших школярів. Розвиток самооцінки молодших школярів. Міжособова взаємодія в молодшому шкільному віці.
Практическая психология образования: Учебное пособие 4-е изд./ Под ред. И.В. Дубровиной. – СПб.: Питер, 2004. – С. 311-365.	Проблема низького рівня самоконтролю в поведінці молодших школярів. Взаємодія молодших школярів із дорослими та ровесниками.
Овчарова Р.В. Технологии практического психолога образования: Учебное пособие для студентов вузов и практических работников. – М.: ТЦ «Сфера», 2000. – С. 219-238.	Поняття, причини та шляхи подолання соціально-педагогічної занедбаності в молодшому шкільному віці.
Монографії	
Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды. В двух томах. Том II. – М.: Педагогика, 1980. – С. 183-226.	Роль самостійності, саморегуляції та самоконтролю в навчальній діяльності учнів.
Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – С. 5-87.	Проблема формування позитивного самоставлення та розвитку самоконтролю в молодшому шкільному віці.
Овчарова Р.В. Практическая психология в начальной школе. – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – С. 100-122.	Теоретичні та практичні основи роботи з соціально та педагогічно занедбаними дітьми.

Бібліографічний опис джерела	Основні ідеї та тези, що стосуються проблеми
Вузькоспеціалізовані статті	
Кочерга О., Васильєв О. Деадаптивна поведінка дітей // Психолог. – 2002. – № 4. – С. 25-30.	Види деадаптивної поведінки учнів.
Максимова Н. Психокорекційна робота з молодшими школярами // Психолог. – 2002. – № 37. – С. 6-8.	Напрямки та структура психокорекційної роботи з молодшими школярами.
Поліщук В. Негативні особистісні утворення в дітей молодшого шкільного віку // Практична психологія і соціальна робота. – 2002. – № 6. – С. 11-13.	Підвищена емоційність, неврівноваженість, агресивність в дітей молодшого шкільного віку.
Поліщук С.А. Розвиток вольових якостей у дітей молодшого шкільного віку // Практична психологія і соціальна робота. – 2002. – №4. – С. 12-14.	Значення вольових якостей для розвитку самоконтролю в молодшому шкільному віці.
Тіхонова М. Емоційна деадаптація дітей молодшого шкільного віку // Психолог. – 2003. – № 1. – С. 27-30.	Причини, наслідки та шляхи подолання емоційної деадаптації молодших школярів.

Припущення щодо причин виникнення проблеми. Основною причиною неврівноваженої поведінки учня може бути стиль сімейного виховання. Різні підходи до виховання з боку матері та батька, незадоволення потреби в емоційному контакті з батьками викликає певні труднощі та кризові моменти в особистісному розвитку учня. Демонстративна емоційність дитини, відсутність самоконтролю та вміння самокритично ставитися до виконаних завдань є деструктивною компенсацією браку позитивного емоційного контакту з батьками та відсутності вміння диференційовано оцінювати результати власної роботи.

2.13. Консультація з фахівцями

Потреби в консультації з фахівцями-суміжниками немає, однак є необхідність бесіди з батьками з метою уточнення окремих аспектів проблеми: емоційна характеристика поведінки учня під час виконання домашніх завдань; особливості реагування на зауваження батьків; особливості емоційних стосунків у родині.

2.14. Складання розгорнутого плану виконання завдання, підбір методів та аналіз ресурсів

Етап роботи	Методи та процедури	Необхідні ресурси
Планування дослідження стану соціально-педагогічної занедбаності дитини	Метод комплексної експрес-діагностики стану соціально-педагогічної занедбаності дітей Р.В. Овчарової	Література з описом процедури дослідження стану соціально-педагогічної занедбаності.
Експрес-діагностика стану соціально-педагогічної занедбаності молодшого школяра	Метод комплексної експрес-діагностики стану соціально-педагогічної занедбаності дітей Р.В. Овчарової	Бланк для відповідей. Список тверджень для експертної оцінки.
Консультативна бесіда з батьками	Консультативна бесіда	План консультативної бесіди з батьками.
Консультативна бесіда з	Консультативна бесіда	Література з проблеми

Етап роботи	Методи та процедури	Необхідні ресурси
вчителькою		розвитку емоційної сфери молодших школярів. План бесіди з вчителькою.

2.15. Передбачення проблемних моментів

Проблемні моменти	Причини виникнення	Шляхи уникнення
Недовіра батьків результатам дослідження	Небажання усвідомити те, що основні причини невірної поведінки учня пов'язані саме зі специфікою сімейного виховання.	Пропозиція дотримуватися в сім'ї єдиного стилю сімейного виховання; налагодити позитивний емоційний контакт з дитиною; щиро цікавитися шкільним життям дитини та з метою порівняння результатів провести через деякий час повторне дослідження.
Небажання учня сприймати критичні зауваження з боку вчителя	Недовіра до дорослих, яка викликана браком позитивного емоційного контакту з батьками.	Використання прийомів диференційованого оцінювання результатів виконання навчальних завдань. Навчання дитини прийомам самооцінки.

2.16. Підготовка матеріалів, необхідних для виконання завдання

Етап роботи	Матеріали
Проведення дослідження стану соціально-педагогічної занедбаності дитини	Список тверджень для експертної оцінки, бланк для відповідей.
Консультативна бесіда з батьками	<i>План бесіди з батьками:</i> емоційна характеристика поведінки учня під час виконання домашніх завдань; особливості реагування на зауваження батьків; особливості емоційних стосунків у родині.
Консультативна бесіда з вчителькою	<i>План бесіди з вчителькою:</i> особливості оцінювання виконаних учнем навчальних завдань; особливості надання критичних зауважень та рекомендацій учневі; специфіка міжособової взаємодії учня з ровесниками.

III. ЕТАП ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

3.10. Збір емпіричних даних

Таблиця 1.

Бланк для відповідей за результатами експрес-діагностики стану соціально-педагогічної занедбаності молодшого школяра (оцінювання вчителем)

Ім'я та прізвище дитини	Микола П.
Вік дитини	8 років
Клас	2 клас
I – ВСа	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17
II – ВС	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21
III – ВУД	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22

IV – ЗТС	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
ЗТШ	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
V – ВМС	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13
ВМШ	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
Дата заповнення	18.11.11

Таблиця 2.

Бланк для відповідей за шкалою ПД (переваги дитини з точки зору вчителя)

Що дитина любить?	розповідати вірші, малювати, читати казки
Що дитина вміє?	гарно декламувати вірші, складати розповіді
Які дитина має бажання?	хоче виступати на шкільних святах, прагне похвали з боку батьків
Які дитина має особистісні якості?	наполегливість, щирість

3.11. Аналіз та інтерпретація отриманих даних

Якісний та кількісний аналіз дослідницьких даних

Кількісна обробка даних показала, що із 107 тверджень вчителька відмітила 43 твердження, які, на її думку, характеризують особливості самосвідомості, спілкування, сімейного виховання та поведінки учня. Для того, щоб визначити рівень соціально-педагогічної занедбаності, необхідно встановити відсоток виділених тверджень вчителькою у співвідношенні із загальною кількістю тверджень (107 тверджень – 100%; 43 твердження – 40,2%). За Р.В. Овчаровою 40,2% виділених тверджень свідчить про *середній рівень соціально-педагогічної занедбаності*.

Якісна обробка даних передбачає детальний аналіз виділених вчителькою тверджень, які, на її думку, характеризують дитину. Проаналізуємо виділені твердження за кожною шкалою (див. табл. 3).

Таблиця 3.

Результати оцінювання вчителем особистісних характеристик дитини

Номер та назва шкали	Кількість виділених вчителем тверджень	Максимальна кількість тверджень шкали
властивості самосвідомості	2	17
властивості спілкування	14	21
властивості учбової діяльності	10	22
загальна тривожність (сім'я)	3	10
загальна тривожність (школа)	6	12
виховний мікросоціум (сім'я)	2	13
виховний мікросоціум (школа)	7	12

Першу шкалу (*властивості самосвідомості*) утворюють 17 тверджень, з яких вчителька відмітила твердження під номером 13 і 14, які, на її думку, характеризують молодшого школяра. Твердження №13 стосується самооцінки та рівня домагань («Дитина вважає, що їй часто не таланить»). У нашому випадку це свідчить про **кризові моменти в розвитку самооцінки**, зумовлені відсутністю поцінування успіхів дитини з боку батьків (вчителька відмітила, що Микола часто говорить про бажання отримати похвалу від батьків). На рівень **соціальної дезадаптації** вказує 14 твердження (учневі постійно здається, що вчителька ним не задоволена). У розмові з вчителькою з'ясувалося, що майже постійно після відповідей на запитання чи вирішення будь-якого завдання Микола говорить фразу на кшталт: «Я щось не так зробив? Мені здається, що все правильно!!! Ви мені погану оцінку поставите? тощо. Така ситуація пов'язана з **відсутністю вміння**

самокритично оцінювати власну роботу, що й зумовлює появу тривожного очікування зовнішнього оцінювання.

За шкалою «*властивості спілкування*» вчителька відмітила 14 тверджень із 21. Це свідчить про наявність проблеми в розвитку дитини як суб'єкта спілкування. Зміст виділених тверджень вказує на **незадоволеність потреби у визнанні** («Хоче бути поміченим»), **низький соціальний статус дитини та її ізольованість у колективі** («Має погані стосунки з ровесниками»), соціальну неадекватність дитини, пов'язану з **низьким рівнем соціальної рефлексії** («Не розуміє, чому її вчинки не подобаються оточуючим»). Крім цього, вчителька відмітила твердження, які характеризують захисно-компенсаторну поведінку («Трапляється, що грає роль «клоуна», блазнює»).

Аналіз виділених тверджень за шкалою, яка характеризує *особливості учбової діяльності*, показав, що в учня **переважає зовнішня мотивація навчання** («В школу ходить тому, що там багато дітей»), **низький рівень учбово-пізнавальної активності** («Працює тоді, коли контролює вчитель чи батьки») та є **труднощі з цілеспрямованістю в навчанні** («З труднощами розуміє навчальні завдання, часто не знає, як їх виконувати»).

За шкалою «*загальна тривожність*» вчителька відмітила 8 тверджень із 22, що свідчить про наявність тривожності, пов'язаної з сім'єю («Дуже боїться скарг вчителів батькам») та школою («Легко здається у випадку невдачі»). Якісний аналіз всіх виділених тверджень підтверджує також виявлену за допомогою інших шкал **захисно-компенсаторну поведінку учня** («Грає на публіку», коли отримує зауваження»).

Труднощі в сімейному вихованні ілюструють твердження за шкалою «*виховний мікросоціум / сім'я*». Батьки демонструють унікаючу поведінку, не прагнуть цікавитися шкільними справами свого сина. Така ситуація свідчить про несвідоме витіснення труднощів в особистісному розвитку учня («У мого сина все гаразд»).

Аналіз відповідей вчителя за додатковою шкалою «*переваги дитини*» вказує на напрямки психологічної допомоги учневі. Вчителька відмітила вміння та особистісні якості, подальший розвиток і визнання яких міг би допомогти подолати труднощі в емоційній регуляції поведінки молодшого школяра. Ще раз знайшло своє підтвердження припущення про те, що відсутність похвали з боку батьків значною мірою зумовлює емоційну невірноваженість у поведінці учня.

За результатами проведеного аналізу можна зробити такі узагальнення:

– основною причиною невірноваженої поведінки учня є унікаючий стиль сімейного виховання (батьки абсолютно не прагнуть зрозуміти причини проблем у поведінці дитини, не визнають цих проблем);

– різні підходи до виховання з боку матері та батька, незадоволення потреби в емоційному контакті з батьками, відсутність їх підтримки викликає ряд труднощів та кризових моментів в особистісному розвитку учня (демонстративна емоційність дитини, підвищена тривожність, вербальна агресивність);

– відсутність самоконтролю та вміння самокритично ставитися до виконаних завдань є деструктивною компенсацією браку позитивного емоційного контакту з батьками та відсутності вміння диференційовано оцінювати результати власної роботи. Серйозною перешкодою для розвитку адекватної диференційованої самооцінки є нерозуміння критеріїв зовнішнього оцінювання, що, в свою чергу, викликає тривожність та страх перед школою, які й компенсуються негативними демонстративними формами поведінки.

3.12. Надання психологічної допомоги

Консультативна бесіда з клієнтом (вчителькою)

Психолог. Дуже приємно Вас бачити. Я обробила результати дослідження стану соціально-педагогічної занедбаності дитини, на основі чого ми зможемо розробити план наших подальших дій психологічної допомоги Миколці.

Клієнт. То ми можемо говорити, що Микола – соціально і педагогічно занедбана дитина? Я так і думала!!

Психолог. Виявлено середній рівень соціально-педагогічної занедбаності дитини. Однак не поспішайте. Давайте детально поговоримо про отримані результати.

Клієнт. То проблеми в поведінці дитини зумовлені недоліками сімейного виховання чи причина в тому, що учень перший клас закінчував в іншому шкільному колективі?

Психолог. Проведений аналіз показав, що труднощі в особистісному розвитку дитини пов'язані як із сімейним вихованням, так із особливостями адаптації до шкільного життя.

Клієнт. Давайте по порядку. Спочатку поясніть мені, які саме, на Вашу думку, недоліки сімейного виховання зумовлюють таку поведінку хлопчика. Я, до речі, знову спробувала поговорити з матір'ю учня, але вона сказала, що у неї немає часу, а займатися вихованням – це справа вчителя. Ось так!

Психолог. Відсутність самоконтролю в емоційній сфері та демонстративність поведінки учня є своєрідною компенсацією відсутності підтримки та зацікавленості батьків шкільним життям сина, а також браку позитивного емоційного контакту з батьками (особливо з матір'ю). Крім того, різні підходи до виховання матері і батька дезорієнтують дитину, тим самим викликаючи емоційну неврівноваженість Миколи.

Клієнт. А звідки Ви знаєте про те, що мати і батько по-різному виховують сина?

Психолог. По-перше, Ви самі говорили, що мати абсолютно не сприймає Ваших зауважень стосовно поведінки учня, а батько до Ваших порад дослухається. А, по-друге, я спостерігала протягом певного часу за Миколкою на перервах. Одного разу була свідком такої розмови дитини з іншим учнем: однокласник запитував Миколу, чи дозволяє йому мама дивитися ввечері мультфільми. Микола відповів: «Мамі все одно. Каже, що можу дивитися, скільки захочу, аби їй не заважав. А тато говорить, що ввечері дивитися мультики шкідливо. Вони навіть одного разу через це посварилися! Вони сварилися, а я собі мультики дивився...»

Клієнт. Бідна дитина! І як же «достукатися» до свідомості матері? Я так розумію, що до батька «достукатися» легше.

Психолог. Зі свого боку я буду намагатися зацікавити батьків зустріччю зі мною. На індивідуальній консультації надіюсь більше дізнатися про особливості сімейних стосунків, а тоді вже спланую подальшу роботу з дитиною та з батьками. Крім того, попрошу Вас запросити мене на наступні батьківські збори (надіюсь, що батьки Миколи прийдуть), на яких я висвітлю тему дитячо-батьківських стосунків, запропоную батькам рекомендації для їх покращення, а також порекомендую доступну для розуміння батьків літературу з цієї проблеми.

Клієнт. Надіюсь, що Ваш виступ хоч трохи змінить ситуацію на краще. Ви ще говорили, що є причини неврівноваженої поведінки учня, пов'язані з особливостями адаптації до шкільного життя. Що Ви мали на увазі?

Психолог. Я виявила, що Микола так гостро реагує на Ваші зауваження, тому що не розуміє критеріїв оцінювання. Низький рівень самоконтролю та відсутність вміння оцінювати власне виконане завдання зумовлюють, як і у випадку з сімейним вихованням, своєрідну захисну реакцію в дитини – будь-яке зауваження чи рекомендацію учень не сприймає конструктивно, а реагує на це бурхливими негативними емоціями.

Клієнт. То що ж мені зробити, щоб він зрозумів, чому я роблю зауваження? Я ж не просто так його роблю!

Психолог. Хочу запропонувати Вам використовувати на уроках методичний прийом «Лінієчки», розроблений на основі методики дослідження самооцінки Т.В. Дембо - С.Я. Рубінштейн. Цей прийом допоможе навчити дітей самостійно критично оцінювати власні виконані завдання. А головне – спокійно та конструктивно сприймати Ваші зауваження, виправлення та рекомендації.

Клієнт. Якщо це доступно для розуміння дітьми, то я буду лише рада. Можливо, порекомендуєте доступну для розуміння літературу, яка допоможе мені глибше ознайомитися із цим прийомом та зі специфікою сприймання учнями оцінок.

Психолог. Цей прийом спеціально розроблений для розвитку самооцінки молодших школярів, а детально про його застосування можна почитати у джерелі: *Оценка без отметки / Под ред. Цукерман Г.А. – Москва-Рига.: Педагогический центр «Эксперимент», 1999. – 133 с.*

Ця книга є у мене. Можете її взяти і ознайомитися.

Клієнт. Давайте зробимо так: я почитаю книгу, а тоді ми з Вами ще цей прийом обговоримо. Гарзд?

Психолог. Звичайно. Маю також пропозицію зустрітися з Вами, наприклад, через тиждень після того, як Ви попрактикуєте з використанням прийому «Лінієчки» на уроках та проаналізувати зміни в поведінці учнів, в першу чергу Михайлика. Я думаю, що хоч мінімальні позитивні зміни після цього обов'язково мають бути.

Клієнт. Буду цьому лише рада.

IV. ЗВІТНО-ПІДСУМКОВИЙ ЕТАП

4.3. Представлення результатів людині, яка звернулася із запитом

Підсумкова консультативна бесіда

Психолог. Доброго дня! Рада Вас знову бачити. Ваш настрій підказує мені, що Ви вже досягли певних позитивних змін у поведінці учня.

Клієнт. Я думаю, що невеличкі позитивні зміни є. По-перше, цей прийом «Лінієчки» дуже сподобався учням. Навіть Миколка сказав, що йому цікаво собі оцінки ставити. А коли я йому зробила зауваження за неакуратно виконане письмове завдання, він вперше (!) від початку навчального року більш-менш спокійно відреагував. Я думаю, що слід і надалі цей прийом практикувати. Одне засмучує, що батьки поки зі свого боку не допомагають дитині. Надіюсь, що вони прийдуть завтра на батьківські збори і Ви зможете зацікавити їх в індивідуальній консультації.

Психолог. Те, що є вже хоч невеличкі позитивні зміни в поведінці учня – це вже дуже добре. Я розробила корекційну програму стану соціально-педагогічної занедбаності, за якою я буду займатися з Миколою з наступного тижня. Програма розрахована на три місяці, зустрічатися з дитиною планую двічі на тиждень. А щодо батьківських зборів, то я розробила структуру виступу перед батьками, який має посприяти усвідомленню ними актуальності нашої проблеми.

Клієнт. Мені здається, що зі свого боку ми з Вами робимо все можливе, щоб психологічно допомогти дитині. Будемо надіятися, що батьки усвідомлять необхідність своєї участі у вихованні сина.

Психолог. Завтрашні батьківські збори мають прояснити ситуацію і ми зможемо довизначитися зі шляхами психологічної допомоги Миколі.

V. ЕТАП САМОАНАЛІЗУ, ГРУПОВОЇ РЕФЛЕКСІЇ ТА САМОРОЗВИТКУ (Приклад виконання студентом)

Підсумкова рефлексія позитивних моментів (що саме вдалося зробити, чого досягти, від чого отримати професійне задоволення)

При виконанні професійно-орієнтованого завдання досить непогано мені вдалося довізначити проблему. На цьому етапі я обґрунтовано використовувала базові психологічні категорії. Та найголовніше, як на мене, зуміла доступно пояснити їх зміст вчительці. На етапі підбору та аналізу літератури я змогла використати і довідкову літературу, і монографії, і вузькоспеціалізовані статті. Вважаю, що це дуже важливо для виконання подібних завдань. Мені це вдалося, тому я собою задоволена (деякі одногрупники мають з підбором літератури проблеми і навіть інколи звертаються до мене за допомогою).

Змістом підсумкової консультативної бесіди я також задоволена: мені вдалося не лише доступно пояснити вчительці результати дослідження, а й надати конкретні рекомендації стосовно міжособові взаємодії з учнем. Загалом я переконалася в тому, що зможу працювати з людьми як психолог: проводити дослідження, консультативні бесіди, достойно виступати на батьківських зборах.

Програма саморозвитку

Складові навчально-професійних умінь та професійно важливі якості, які потрібно було б розвинути	В чому полягали труднощі	План заходів для саморозвитку	Термін и	Критерії самоконтролю
Правильно оформлювати бібліографію	Часто викладачі виправляють помилки в оформленій мною бібліографії. Особливо це стосується оформлення бібліографії статей, розділів з книги, Інтернет-джерел. Найбільше плутаюсь, коли необхідно ставити «С.» велике, а коли «с.» – маленьке.	взяти в читальному залі університету джерело: Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 2008. - №3. – С. 9-13. Ще на заняттях з курсу «Вступ до спеціальності» викладач говорив, що там є всі зразки оформлення бібліографії; виписати для себе по одному зразку оформлення бібліографії різних джерел (словника, монографії, підручника, статті тощо); взяти будь-який	лютий 2012 року	Якщо перевіряючи професійно-орієнтоване завдання, викладач не виправить помилки в оформленій мною бібліографії, то я розвивала це вміння правильно.